

Bartoněk, Antonín

Mykénský dialekt staré řečtiny

In: Bartoněk, Antonín. *Písmo a jazyk mykénské řečtiny (1400-1200 př. Kr.)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2007, pp. [249]-277

ISBN 9788021044272

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123732>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MYKÉNSKÝ DIALEKT STARÉ ŘEČTINY

IX. Postavení mykénštiny mezi starořeckými dialekty

A. Nářeční charakteristika mykénštiny

1. Ve fonetické oblasti:

- a) Dlouhé \bar{a} je ještě zachováno: a-ta-na *Athānā* ~ att. Ἀθήνη, Ἀθηναῖ, da-mo *dāmos* ~ δῆμος „obec“ (ještě ne „lid“) — jde tedy zde o archaismus.
- b) I vokalické stahování zůstává neuzavřeno: do-e-ro *do(h)elos* ~ δοῦλος „služebník“ (lépe než „otrok“) — opět archaismus.
- c) Tendence k úžetí $e > i$ (srov. di-pa ~ δέπας nebo a-ti-mi-te ~ Ἀρτέμιδι aj.) a snad i $o > u$ je prokazatelná inovace — podobně jako v arkado-kyperštině; srov. 3.b) na str. 253.
- d) Souhláskové skupiny *rs, sr, ls, sl, ns, sn, ms, sm, ln, rj, lj, mj, nj* byly zřejmě již zjednodušeny za současného náhradního dlužení předchozího vokálu: a-ke-re *agērei* ~ ἀγείρει „sbírá“ — jak tomu bylo v neaiolských dialektch — anebo snad změněny v geminátu: a-ke-ra₂-te *agerrantes?* (nebo *agērantes?*) „sebravše“ — jak tomu bylo v thesalštině a lesbičtině; srov. naopak att. ἀγείραντες, lak. ἀγήραντες.
- e) Slabikotvorné souhlásky m/n se většinou měnily v o , příp. a , kdežto slabikotvorné r se změnilo v or/ro : e-ne-wo- *ennewo-* < **ennewo* ~ ἐννέα „devět“, pe-mo/pe-ma *spermo/sperma* < **-mno* ~ σπέρμα „semeno“; to-pe-za *torpedza* < **tr_o-pedja* ~ τράπεζα „stůl“ — s paralelami v arkado-kyperské oblasti.
- f) Slovo *ierós* „posvátný“ se v mykénštině objevuje ve stejné podobě jako v arkado-kyperštině a iónsko-attičtině: i-je-ro (*h*)*ieros* (adj.) nebo *hieron* (subst., „svatyně“) — na rozdíl od dórského *iarós* a lesbického *iros*.
- g) Souhláska *w* je v mykénštině zachována: wa-na-ka *wanaks* ~ ἄναξ „pán, vládce“, e-ra-wo, e-ra₃-wo *elaiwon* ~ ἔλαιον „olej“, ko-wo *korwos* ~ att. χόρος, ion. χοῦρος „mladík“ — je to opět archaismus.
- h) Rovněž labioveláry zůstaly ještě v podstatě zachovány: -qe-*k^we* ~ τε „a“, a-pi-qo-ro *amphik^woloi* (nom. plur.) ~ ἀμφίπολος „služka“; výjimku tvoří qo-u-ko-ro *g^wou-kolos* < **-k^wolos* (s disimilací) ~ βουκόλος „pastýř skotu“.
- i) Koncovky 3. os. sing./plur. -(*n*)*ti* (stejně jako nominální sufixy -*ti*- a -*t(h)io-*) se asibilovaly v -(*v*)*σι*, -*σις*, -*σιος*: pa-si *phāsi* „říká“ ~ φησί; e-ko-si *ekhonsi* ~ ark. ἔχονσι, att. ἔχουσι „mají“; a-pu-do-si *apudosis* ~ att. ἀπόδοσις „odvod, daň“; ko-ri-si-jo *Korinsios* „korintský“ (ale v alfabetské řečtině jen Κορίνθιοι!). Inovační slovesná koncovka -(*v*)*σι* je v klasické řečtině doložena v arkado-kyperské, iónsko-attické a lesbické oblasti.

- j) V mykénštině se projevuje jasná tendence k palatalizační redukci typu *su-za sūtsai* < **-kjai* (nom. plur., srov. íon.-att. συκέαι „fikovníky“) — s určitou paralelitou v lesbičtině.

2. V oblasti morfologické

- a) Gen. sing. II. deklinace má koncovku -o-jo -*ojjo*: *te-o-jo the(h)ojjo* ~ att. θεοῦ „boha“ (řidčeji pouhé -o -*ō*); srov. alfabetické -οιο u Homéra a v thessalštině.
- b) V dat. sing. III. deklinace převažuje původní dativní přípona -e -*ei* (např. *ka-ke-we khalkēwei* „kovářovi“ na rozdíl od původně lokativního -i -*i* (např. *ka-ke-wi khalkēwi*); toto -i se stalo v alfabetické řečtině výlučnou příponou dativu sing. u III. deklinace /srov. ποιμένι/, přičemž bylo ovšem i v mykénštině převažující příponou dativu singuláru u *s*-kmenů; srov. např. *we-te-i-we-te-i wete(h)i wete(h)i* „rok co rok“ ~ att. ἔτει jako dat. sing. od ἔτος). — Srov. dále i *di-we Diwei* ~ att. Δί „Diovi“, viz však vedle toho archaické alfabetické osobní jméno Διφείφιλος ~ att. Δίφιλος. Podržení starého dativního -*ei* je tedy také archaismus.
- c) Mykénské tvary na -*pi* -*phi* (srov. *po-pi pop-phi* < **pod-phi* od πούς/πώς „noha“) jsou ještě autentické instrumentály plurálu, zatímco homérské formy na -φι plní i různé jiné pádové funkce.
- d) Dat. sing. e-me (*h*)*emei* < **sěmei* ~ att. ἐμί (od **sěms* > εἶς) je rovněž archaická forma, doložená jen v mykénštině.
- e) Přípona 3. osoby sing./pl. med. je -to -(*n*)*toi*: *e-u-ke-to eukhetoi*, srov. att. εὐχεται („prohlašuje“, ještě ne „modlí se“!); jde o původní příponu 3. osoby sing./plur. med., která je v alfabetické řečtině doložena jen v arkadokyperštině; v ostatních dialektech se užívalo pouze inovované formy -(*v*)*tai*.
- f) Participium prez. akt. vykazuje příležitostně v sufixu nulový stupeň: *a-pe-a-sa ap-e(h)as(s)ai* < **-esnt-jai* (srov. však att. ἀποῦσα) „nepřítomné“ (fem.) — srov. podobnou tendenci v arkadštině, zpravidla se však i v mykénštině používalo plného stupně, např. *i-jo-te iontes* „jdoucí, jedoucí“ (mask.), att. ἰόντες.
- g) Mykénské zakončení tematického infinitivu prez. akt. je -e-e -*e(h)en* < **-esen*: *e-ke-e ekhe(h)en*, srov. att. ἔχειν „mít“ — s paralelami v íonsko-attičtině, lesbičtině a některých jiných dialektech řeckého severozápadu (na rozdíl od -εν ve většině dórských nářečí, ale i tam se porůznu objevuje -ειν nebo -ην).
- h) Mykénská patronymika obsahují sufix (-)e-i-jo -*ejjo-*, jak je tomu v aiolštině: *e-te-wo-ke-re-we-i-jo Etewoklewe(h)ios*, srov. Ἐτεοκλής (nikoli -ίδης, -ιάδης, jako je tomu v íonsko-attičtině — kde se naopak neobjevují žádná patronymika na -*ejjo-*).

3. Některé další zvláštnosti:

- a) Theonymum po-se-da-o *Poseidā(h)ōn* odpovídá iónsko-attickým tvarům Ποσειδέων, Ποσειδῶν.
- b) Mykénská předložka a-pu *apu*, srov. att. ἀπό, odpovídá tvaru ἀπό, doloženému v arkadokyperštině a aiolštině.
- c) Jiné předložky: viz především ku-su *ksun* ~ att. ζύν „s“; pe-da *peda* (vedle me-ta *meta* ~ att. μετά) ~ aiol. πέδα; po-si *posi* ~ ark. πός, kypr. po-se = *pos*; pa-ro + dat. ~ att. παρό.

Pokud jde o další mykénské nářeční zvláštnosti, srov. hlavně *A. Scherer* 1959, 314–361, *A. Bartoněk* 1972b, 327–345, *E. Risch* 1979b, 91–111, *Rüdiger Schmitt* 1977, 111–133, a v poslední době zvláště *M. Morani* 1999, 91–115.

B. Mykénský dialekt a homérský jazyk⁸⁵

Poměr mezi mykénštinou a homérským jazykem byl předmětem úvahy již u *Ventrise – Chadwicka* 1953, 84–103, a u *J. Chadwicka* 1958a, 116–122 nalézáme výčet 37 specifických mykénsko-homérských paralel. *C. J. Ruijgh* 1957 ukázal, že vedle tzv. aiolismů, již dříve uznávaných, existuje u Homéra ještě starší vrstva achajsko-mykénská. Sem patří např. básnické sousloví φάσγανον ἀργυρόηλον, „stříbrohřebý meč“, označující meč, který byl podle archeologických nálezů používán maximálně do 14. stol. (a poté vymizel) a je u Homéra doložen ve starých klauzulích, zvl. na konci verše.

J. Chadwick 1968 předpokládal při formování homérského jazyka splynutí iónské epické tradice z východu Attiky s *aiolskou* z Thessalie, kdežto *P. Wathelet* 1970 zdůrazňoval důležitost *západoiónských*, tj. eubojských rysů v homérském jazyce.

Střední cestu si vybral *F. Rodríguez Adrados* 1976 a 1981, když charakterizoval epický jazyk jako čistě tradiční básnický jazyk jihořeckého rázu s dubletami různého stáří a různého původu. Nicméně *C. J. Ruijgh* v r. 1985 ještě prohloubil svou starší hypotézu, když svoje rozčlenění na 3 základní vývojové fáze homérského jazyka upřesnil dále takto: 1a prehistorická mykénština, 1b historická mykénština, 2a kontinentální aiolština, 2b východní aiolština = lesbičtina, 3 východní iónština — s vedlejší větví na ostrově Euboji.

Eubojskou kartu ještě více rozehrál *M. L. West* 1988, když podrobil důkladnému zkoumání celkový vývoj epického jazyka mezi léty 1500–700 př. Kr. — od raných mykénských začátků, jejichž jazykové rysy se ještě zčásti dají rozeznat u Homéra (stopy někdejšího slabičného *r*) přes období pozdně mykénské

⁸⁵ Podrobnou bibliografii viz u *A. Bartoňka* 1991.

(důležitost Thessalie!) i přes období na přelomu 2. a 1. tisíciletí (lesbicko-maloasijská fáze s vrstvou nejdůležitějších aiolismů) až po závěrečnou fázi počátečních staletí 1. tisíciletí (s jazykovými elementy iónského charakteru, hlavně západo-iónského, tj. eubojského). Je tu opět zdůrazněna zejména role Euboie a význam tamních archeologických výzkumů v Lefkandi z 11.–9. stol. př. Kr.

Svémi čilými kontakty s Blízkým východem i celou Egeidou se stala v orientalizujícím období raně řeckého kulturního vývoje (900–750) oblast eubojských osad Eretrie, Chalkidy, Lefkandi (starověké jméno lokality není známo) i protilehlé pevninské Aulidy důležitým východiskem raně iónského epického vyzarování do maloasijské Iónie. Jako velmi výrazný a dynamický element se tu však projevují ve světle nových objevů zejména eubojszí námořníci a obchodníci. Kolem roku 800 je doložena jejich přítomnost jak na Kypru a v obchodních stanicích Al Mina, Tell Sukas na dnešním turecko-syrském pobřeží, tak i na Chalkidice v severní Egeidě.

Euboia i se svými koloniemi se jeví zároveň jako nejdůležitější oblast raného vyzarování řecké alfabety — 15 grafitů z 8./7. stol. bylo nalezeno přímo na Euboji v Eretrii a Lefkandi, 1 raný nápis pochází z Al Miny, 46 grafitů z ostrova Ischie (Pithékoussai) u Neapole, osídleného v 8. století Řeky z Euboje, další byly odkryty na italské pevnině (Kýmé, ale patří sem i pozoruhodný nápis z Gabií východně od Říma z doby již kolem r. 770 př. Kr.) i na pobřeží jižní Itálie (Rhégion) a Sicílie (Zanklé, Naxos, Katané).

Přítom existují paralely mezi grafity z Pithékoussai a z eubojské Eretrie: proslulý Nestorův pohár z Pithékoussai nese veršované dvojverší a jeden fragmentární nápis z Euboje obsahuje rovněž obdobnou pasáž ze stejné doby (srov. A. Bartoněk – G. Buchner 1995).

Pozornost si zaslouží i skutečnost, že eubojszí obchodníci podnikali tyto daleké cesty na západ společně s Foiničany a Aramejci, neboť na Ischii se vedle řeckých nápisů z 8. stol. našly v menší míře i nápisy semitské. Foiničané založili na konci 9. století Karthágo a Noru na jihu Sardínie, zatímco Řekové se o něco později (cca 770) usadili nejen na Ischii, ale založili brzy nato i Kýmu na protilehlém pobřeží italské pevniny.

Základním problémem, který je třeba vyřešit, je ovšem otázka, jaký byl v rané fázi řeckého jazykového vývoje vztah mezi mykénštinou a homérským, tj. raně řeckým epickým jazykem. O lingvistickém charakteru mykénských textů, psaných lineárním písmem B, převládá dnes zhruba následující mínění:

Mykénské texty jsou psány v podobě zjednodušeného administrativního jazyka, který se zakládal na nadnářečním mykénském obecném jazyku, jenž se

v centrech mykénské civilizace zformoval do podoby jakési obecné „mykénské koiné“. U *E. Rische* 1966 se v této souvislosti hovoří o takzvané „*mycénien normal*“; ta překryla různé specifické mykénsko-argolské, pylské, knósské a jiné místní nářeční zvláštnosti. I přes tuto všeobecnou uniformitu lineárních B textů v celé tehdejší oblasti mykénské kultury se však porůznu objevují různé dílčí jazykové rozdíly jak *mezi* jednotlivými mykénskými paláci, v nichž se tyto texty našly, tak i *uvnitř* jednotlivých lokalit; tyto rozdíly jsou zčásti regionálního původu (jakožto zbytky velmi raných lokálních dialektů, jinak nedoložených), zčásti snad zachycují i určité individuální návyky jednotlivých písařů. To jsou rysy takzvané „*mycénien spécial*“ v terminologii *E. Rische*, totiž skutečné hovorové řeči písařů, která jen zřídka probleskovala masívní vrstvou mykénské koiné, tj. oné *Rischovy* „*mycénien normal*“.

Ježto však mykénština vykazuje i některé inovace, které nejsou doloženy v žádném pozdějším řeckém dialektu (např. tvary jako ko-ri-si-jo proti alfabetickému Κορίνθιοι) a že naopak v kyperštině i arkadštině nacházíme společné inovace, které v mykénštině zcela chybějí, můžeme z toho usuzovat, že „mykénská koiné“ neměla v 1. tisíciletí př. Kr. žádné přímé pokračování a zanikla společně s rozpadem civilizace, jíž předtím sloužila.

Přitom se ony shora zmíněné rané místní dialektly v postmykénské době na jedné straně asi zformovaly v samostatná nářečí (např. v Arkadii a na Kypru) a na straně druhé byly časem zatlačeny a překryty dórštinou, přicházející ze severu přes Argolidu, Lakónii, Messénii až na Krétu a do jiných, později dóřských oblastí.

Úvahy o charakteru jazyka psaného lineárním písmem B nás oklikou přivádějí i k řešení jazykové problematiky rané řecké epiky, neboť nám naznačují možnost těsných souvislostí mezi homérským jazykem a onou někdejší mykénskou koiné, rozšířenou v celé široké oblasti od Kréty přes Peloponnés až do Boiótie. Tuto představu potvrzuje fakt, že jak jazyk homérských, tak i jazyk lineárních B textů jsou si navzájem velmi podobné jak v gramatice, tak ve slovní zásobě.

Mnohé mykénsko-homérské hláskové shody jsou ovšem pouhé archaismy, které byly v mykénské době ještě v používání a k jejichž zachování v homérském jazyce přispěly konzervativní tendence, vládnoucí v jazyce rané řecké poezie. Právem zdůraznil *M. Durante* 1971, 107, že chronologická priorita (tj. vyšší stáří) lineárních B textů před Homérem nemusí ještě znamenat všeobecnou posterioritu všech homérských jazykových jevů ve srovnání s mykénskými.

Tak např. existují některé homérské verše, které se ve své doložené podobě jeví jako metricky nepravidelné. To platí např. o homérském verši Il. 2, 651

Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεϊφόντηι,

pro nějž při jeho transformaci do předpokládané raně mykénské podoby dostaneme následující, metricky zcela korektní znění

Mērionās hatalantos Enūaliōi anrk^wontāi

(srov. *P. Wathélet*, *Recherch. ling. en Belgique*, Weteren 1966, 145–173; *M. Durante* 1971, 92; *C. J. Ruijgh* 1985a, 162; *M. L. West* 1988, 156 aj.). Přitom se zdá, že doložená homérská podoba ἀνδρεϊφόντηι vznikla pod vlivem formy Ἀργεϊφόντης.

Dodejme, že slabikotvorné *r* bývá dnes nacházeno i v homérském výrazu ἀνδροτῆτα (srov. *J. Latacz* 1965, 62–76), takže podle *P. Wathéleta*, RLB 1966, 170n., je třeba homérský poloverš Il. 16, 857

λιποῦσ' ἀνδροτῆτα καὶ ἧβην

rekonstruovat jako

lik^wons' anrtāt' ide jēg^wān.

Doložené ἀνδροτῆτα by tedy bylo metricky nepravidelným pokračováním údajně raně mykénské formy **anrtāta* se slabičným *r*.

Neexistuje sice mnoho homérských veršů tohoto typu, ale vysoké stáří mnoha homérských pasáží se zdá být zaručeno i v řadě jiných případů. To platí např. o citovaném již homérském obratu z Il. 23, 807 φάσγανον ἀργυρόηλον „meč“, příp. „dýka se stříbrnými hřebý“ kvůli údajně velmi archaickému rázu výzdoby této zbraně (16.–14. stol. př. Kr.).

Totéž platí o stáří homérského spojení φέρων σάκος ἥυτε πύργων Il. 7, 219, v němž je řeč o velkém štítu Aiantově („nesa štít jako věž“), který také dosti brzy vyšel z užívání. Počátky metricky vázaného epického jazyka jsou tedy starší než archívy lineárního písma B. Přitom ovšem mohou leckterá stará slova, známá z Homéra, v mykénských archívech chybět pouze náhodou.

Tak chybějí v mykénštině slova jako ἄορ „meč“ (ale slova φάσγανον a ζίφος se tam nacházejí), chybějí i slova φώς „hrdina“ nebo dokonce βιός „luk“; ale možná, že je časem na mykénských tabulkách najdeme, podobně jako jsme tu již od slovesa δέχομαι našli vedle sigmatického aoristu -de-ka-sa-to *deksato* i nesigmatický tvar de-ko-to *dek(s)to* (srov. Il. 15, 88) anebo se tu podařilo objevit např. i allativně akuzativní formu do-de *dō(n)-de* „do domu...“ (srov. ἴσαν ἀνέρες ἡμέτερον δῶ Od. 1, 176).

Mykénsko-homérské shody se projevují ve všech gramatických oblastech i v okruhu slovní zásoby. V hláskosloví byla ovšem mykénština konzervativnější. Mimo jiné měla ještě trojici tzv. labiovelár; ve vokalismu pak udržovala ještě v plném rozsahu dlouhé *ā* (např. da-mo *dāmos* „obec“).

Mezi morfologickými shodami je třeba uvést hlavně gen. sg. *o*-kmenů na *-ojjo*, např. *te-o-jo the(h)ojjo*. U jiných shod se setkáváme s dílčími rozdíly: Tak např. sufix instrumentálu na *-pi* = *-phi* má v mykénštině téměř vždy instrumentální funkci, u Homéra však funguje již spíše jako *casus obliquus* par excellence a plní i funkci lokativu, ba i genitivu. Přitom naopak u mykénských toponym vykonává instrumentál funkci ablativu (protože u toponym by zřejmě instrumentální funkce neměla skoro žádný smysl). Tak např. od slova *Sphagiānes*, které asi bylo širším toponymem označujícím místo, na němž se nacházel Nestorův palác v Pylu, jsou dochovány v LB textech tyto čtyři pádové tvary:

nom. plur.	pa-ki-ja-ne	<i>Sphagiānes</i>
dat.-lok. plur.	pa-ki-ja-si	<i>Sphagiānsi</i> „ve Sphagiānes“
instr.-abl. plur.	pa-ki-ja-pi	<i>Sphagiāmphī</i> „ze Sphagiānes“
ak. plur. (allativ)	pa-ki-ja-na-de	<i>Sphagiānasde</i> „do Sphagiānes“

U sloves má již i mykénština důležitou inovační koncovku *-si* v 3. osobě sing./plur. akt. (srov. myk. *e-ko-si ekhonsi* ~ s hom. ἔχουσι), nicméně nejzajímavější mykénsko-homérské shody jsou patrné v oblasti slovní zásoby. Autor této práce provedl v r. 2001 v tomto směru důkladné srovnání mykénské a homérské slovní zásoby a mezi asi 900 mykénskými apelativy našel cca 310 výrazů s úplnými paralelami u Homéra (vedle obecnějších výrazů, jako ἄγω, ἄγγελος, ἄγρός, εἶμί, to jsou i takové výrazy jako ἀμφοτέρωθεν „z obou stran“).

Detailní výsledek mého výzkumu byl tento: Mezi zmíněnými 310 shodami bylo cca 170 substantiv, 45 adjektiv, 65 sloves, 30 výrazů jiných slovních druhů. U substantiv jde především o mužská a ženská profesní označení nebo tituly (20), rozmanité druhy zboží (cca 20), textilie (10), různé předměty (cca 40), kovy a vzácné minerály (5), jména rostlin (9), zvířat a částí lidského nebo zvířecího těla (22), geografické názvy (7) atd., ale i o mužská nebo ženská příbuzenská označení aj. (13), sociálně-ekonomické, náboženské či právní termíny (20) apod. Mezi adjektivními paralelami se nacházejí nejen základní adjektiva obecného charakteru, jako např. některá označení barev, ale i mnoho odvozených a složených výrazů, jako např. slovo *ka-ka-re-a khalkāre(h)a* (srov. hom. χαλκήρης „s kovovým hrotem“, které se objevuje v próze teprve poměrně pozdě), *ku-na-ja gunajjā* nom. sing. fem. (srov. homérské γυναιος „ženský“, které je doloženo mimo Homéra jen výjimečně), nebo *mi-to-we-sa miltowessa* „rumělkou zbarvený“ (srov. hom. μιλοπαρῆος „s růžovými lícemi“).

Mimoto se nachází mezi mykénskými vlastními jmény ještě asi 90 dalších mykénských slov, které jsou apelativního původu a vyskytují se i u Homéra,

čímž se počet u Homéra doložených mykénských apelativ prakticky zvyšuje na cca 400 dokladů.

K těmto apelativům přistupuje ještě asi 120 dalších homérských vlastních jmen, která se nedají z řečtiny přímo vyložit, ale jež mají v mykénských textech zřetelnou paralelu. Jde o cca 15 jmen bohů a bohyní, jako a-re *Arei* dat., a-ta-na-po-ti-ni-ja *Athānāi Potniāi* DSg., e-ri-nu-we *Erīn(n)uwei* dat., pa-ja-wo-ne *Pajjāwōnei* DSg, po-se-da-o-ne *Poseidā(h)ōnei* DSg, o cca 85 známých osobních jmen, jako a-ki-re-u *Akhilleus*, e-ko-to (*H*)*ektōr*, a cca 20 místních jmen, příp. etnik, jako ko-no-so *Knōssos*, pa-i-to *Phaistos*, pu-ro *Pulos* nebo a-si-wi-ja *Aswiāi* DSg = Ἀσία.

V podstatě se dá říci, že z mykénských apelativ je asi 35 % doloženo i u Homéra. Je to mnoho nebo málo? Byl to rozhodně značný počet, uvážíme-li, že obě jazykové formace byly funkčně navzájem velmi odlišné: homérské eposy vypravovaly o válce a dobrodružných cestách a naproti tomu suché mykénské palácové záznamy obsahovaly spoustu technicko-administrativních jednotlivostí s různými specifickými termíny.

Na druhé straně je přitom pozoruhodné, že některá mykénská slova v Homérovi chybějí, ale objevují se u některých jiných autorů, ať už v básních či umělecké próze nebo dokonce v neuměleckých textech (nápis, glosy). U *Chadwicka* 1973 nacházíme výčet asi 50 takových mykénských výrazů. Asi 20 z nich Chadwick identifikoval ve sborové lyrice, zvl. u Pindara, asi 5 v Hérodově próze, 20 v Hésychiově glosáři (podle R. Bartůňka 2002 je jich tam dokonce kolem 60). Přitom se jedná nezřídka o důležité politické či ekonomické termíny, jako ra-wa-ke-ta *lāwāgetās* λαγέτας „velitel lidu“ nebo e-qe-ta (*h*)*ek^wetās* ἐπέτας „člen doprovodu krále“ u Pindara nebo ko-to-na *ktoinā* κτοίνα „část obce, půda“ na jednom rhodském nápisu.

O mnoha z těchto jevů se v poslední době dosti psalo, ale nikdo se nepokusil všechny důležité jazykové rysy mykénské a homérské rozebrat ve všech jejich vzájemných souvislostech a nově je zhodnotit.

Do té doby, než se tak stane, lze předběžně o vztahu mykénštiny a homérského jazyka říci zhruba toto: Při úvahách o tomto vztahu se nesmí zapomínat, že tu máme na obou stranách co činit se dvěma umělými, ale přitom výrazně rozdílnými jazykovými formacemi. Mykénština je umělý *administrativní jazyk* palácové administrativy s konvenčními obraty, v níž individuální složka proniká do písemné podoby jen velmi zřídka. Homérský jazyk je naopak umělý „literární“ jazyk s komplikovaným předchozím vývojem, který se sice tvrdošijně drží zděděných konvencí, ale přitom připouští i výběr mezi jednotlivými gramatickými, stylistickými a lexikálními možnostmi. Právě z této zvláštní souhry mezi individuálním a konvenčním se zrodil onen originální homérovský básnický jazyk.

Tímto způsobem se na začátku doložené historie řeckého jazyka vytvořila situace, která se nám v poněkud jiné podobě opakuje i v 1. tis. př. Kr.: Stejně jako nemáme v 1. tis. doloženy vlastně žádné „čisté“ dialekty, nýbrž v podstatě jen *interdialekty*, v nichž jsou nářeční zvláštnosti více či méně setřeny, anebo *literární* texty v podobě několika *umělých literárních jazyků*, podobně se nám dochovaly z rané fáze řeckého jazyka na konci 2. tis. nebo na začátku 1. tis. př. Kr. dvě starobylé jazykové formace nehovorového typu — mykénština jako administrativní koiné současných paláců a vícevrstvý jazyk homérských básní.

C. Rané dějiny řeckého jazyka

V posledních 50 letech se podařilo grecistům a indoeuropeistům vyřešit mnoho složitých problémů v oblasti raných dějin řeckého jazyka, takže dnes již víme poměrně mnoho o řečtině z 2. tis. př. Kr.

Řecký jazyk se obvykle jeví jako poměrně jednotný indoevropský jazyk, přičemž některé staré řecké nářeční diference, jako dórské *-mes* v 1. os. pl. akt., které stojí v protikladu k iónsko-attickému a arkado-kyperskému *-men*, vděčí za svou existenci raně řecké volbě ze dvou pozdně indoevropských možností, totiž buď primární koncovky *-mes/-mos*, nebo sekundární *-me/-mo*. Není vyloučeno, že obě možnosti v některých řeckých dialektech existovaly vedle sebe ještě v klasické době, jak se dá dnes soudit ze dvou ne zcela jistých dokladů koncovky *-mes* v arkadštině klasické doby, v níž jsme dříve předpokládali výlučnou existenci koncovky *-men*.

Stará *Kretschmerova* hypotéza o příchodu Řeků ve třech vlnách (Iónové, Aiolové a Dórové) bývá dnes většinou odmítána, protože především pro druhou, „aiólskou“ vlnu neexistují žádné bezpečné archeologické argumenty. Ale i jazyk Dórá byl ještě kolem r. 1200 př. Kr. mykénštině lineárního písma B natolik blízký, že dnes zahrnujeme i samotné Dóry do hlavní vlny řeckých příchozích, kteří se již dávno předtím, tj. kolem r. 2000 př. Kr., přistěhovali na jih Balkánského poloostrova.

Tato úvaha počítá tedy se vznikem hlavních řeckých nářečních rozdílů až na řecké půdě. Jen několik badatelů, jako *F. Rodríguez Adrados*⁸⁶, hledají počátky diferenciace řeckých dialektů ještě mimo Řecko. V současné době bývá odmítána i hypotéza *V. Pisaniho*⁸⁷, že totiž řečtina vznikla vzájemnou integrací tří indoevropských složek, iónsko-anatolské, aiolsko-thrácké a dórsko-illyrské. Dá se nicméně souhlasit s poznámkou *M. Doria*⁸⁸, že již v předmykénské době pravděpodobně existovaly nářeční rozdíly, o nichž dnes nevíme vůbec nic

⁸⁶ *F. Rodríguez Adrados* 1976ab, 1981, srov. i 2001.

⁸⁷ *V. Pisani* 1955, 1–18, aj.

⁸⁸ *M. Doria* 1965.

určitého. Ovšem konkrétní rysy předmykénského nářečního vývoje zůstávají zatím mimo naše současné možnosti.

O podobě jazyka, který si indoevropští přistěhovalci do Řecka přinesli, lze říci hlavně to, že to byl samostatný indoevropský jazykový útvar s určitými specifickými raně řeckými rysy. Byl to určitě indoevropský jazyk kentumového typu, přičemž se většinou soudí, že určující hláskové jevy kentumové skupiny jsou zachováním konkrétního archaického stavu. Náležitost ke kentumové skupině neznamena pro příslušné jazyky (latinu, řečtinu, germánské a keltské jazyky) ještě nějaké vzájemné bližší příbuzenství. Řečtinu počítáme spíše k východní kentumové podskupině indoevropských jazyků — s určitými vztahy především k jazykům indo-íránským (kvůli komplikované slovesné flexi), k arménštině, příp. k frýžštině.

Ovšem v době příchodu Řeků do jejich pozdějších sídel se jejich jazyk lišil např. tím, že v něm byly již znělé hlásky aspirované změněny v neznělé aspirované, takže se starší indoevropské **bherō* vyslovovalo již jako *pherō*. Naproti tomu nebyla ještě náslovná a intervokalická sykavka *s*, např. v **septm̄* nebo **genesā*, oslabena v pouhé *h*, tj. v *ἐπτά*, příp. γένε(η)α.

V řečtině totiž nacházíme (viz tab. A na str. 273, sl. 2 nahoře) několik starých „egejsko-středomořských“ přejatých slov, které byly do řečtiny převzaty tak brzy, že se v nich ještě stačila uskutečnit shora zmíněná hlásková změna *s > h*. To zřejmě platí pro slovo *ἄπιος* (jež vzniklo z *(a)pihos*) „hrušeň“ a *ἄπιον* „hruška“ — proti latinskému *pirus* (z **pisos*), *pirum* (z **pisom*). Podobný rozdíl pozorujeme i u řeckého etnika *Λίγυες* proti latinskému *Ligures*, které vzniklo rotacismem ze staršího **Liguses*; staré *s* zůstalo ještě zachováno v řeckém adjektivu *Λιγυστικός*. Jde-li v takovýchto případech opravdu o velmi staré výpůjčky již z prvních století 2. tis. př. Kr., představoval by tento časový údaj spolehlivý *terminus post quem* pro uskutečnění raně řecké hláskové změny sykavky *s* v *h*.

Poněvadž je však v celé řadě jiných řeckých výpůjček ono náslovné intervokalické *s* přece jen zachováno (viz tab. A, sloupec 2 dole), např. v mykénském *ku-ru-so khrūsōi* „zlato“ (dat.-instr. sing.), *a-sa-mi-to asaminthos* „vana“ nebo *sa-sa-ma sāsama* „sezam“ (nom. plur.), musíme z toho nutně vyvodit, že tato druhá vrstva výpůjček vznikla teprve po uskutečnění zmíněné změny *s* v *h*, nebo nanejvýš v době průběhu této změny. Ale protože jsou tyto výpůjčky doloženy již v mykénštině a poněvadž označují pojmy, které byly mykénským Achajům podle svědectví archeologických nálezů v 17. a 16. stol. již známy (např. zlaté předměty v mykénských šachtových hrobech), musíme ve spojitosti s těmito úvahami klást hláskovou změnu *s* v *h* nejpozději právě do 17./16. stol.

Dávní Řekové se bezpochyby přistěhovali do krajiny s vyšší kulturou, kde se hovořilo zcela jinými jazyky. O prvních třech nebo čtyřech stoletích

jejich helladské existence víme jen velmi málo; přesto na začátku tzv. pozdně helladského období v 16. stol. př. Kr. svědčí mykénské šachtové hroby jednoznačně ve prospěch myšlenky, že se již tehdy na řecké pevnině uplatňovala jistá kulturní symbióza indoevropských, helladských a mínojských prvků, která se asi projevovala již i v jazykové dimenzi.

Zatímco se na jedné straně původní starý indoevropský vokalický systém udržel až téměř do počátku 1. tis. př. Kr. beze změn, a zatímco se v morfologické oblasti především dále rozvíjel protořecký slovesný systém, prodělala ve 2. tis. př. Kr. stará řečtina — snad pod cizími staroegejskými vlivy — celou řadu specifických konsonantických hláskových změn, a zároveň se z řeckého jazyka vytratila značná část jeho indoevropské slovní zásoby, přičemž na druhé straně musela řečtina mezitím převzít mnoho nových slov z mediteránního substrátu. Řekové se totiž přistěhovali do cizích krajín, kde hory, řeky i města nesly cizí názvy a seznámili se s novými rostlinami, zvířaty, věcmi i představami z vyšších civilizačních okruhů, jejichž označení převzali.

Analýza raně řeckých výpůjček má dlouhou tradici a soustředila se ve své rané fázi především na rozvoj egejských toponym, zejména na dva charakteristické sufify *-nthos* a *-ssos*. Následovaly další zajímavé poznatky z okruhu středomořského substrátu, zejména tam, kde lze nalézt určité řecko-latinské shody, které byly do řečtiny i latiny převzaty nezávisle na sobě. Jde o dvojice jako *ἐλαίφα*: *olīva* „oliva“, *ἐλαιφον*: *oleum* „olej“, *κυπάρισσος*: *cupressus* „cypřiš“, *σῦκον*: *fīkus* „fík“, *κυβερνήτης*: *gubernātor* „kormidelník“. Ovšem většina hypotéz, které operují zčásti s neindoevropskými, zčásti s indoevropskými předřeckými substráty, se ukazují jako problematické, ať už jde o illyrskou hypotézu, kterou předložil *H. Krahe*,⁸⁹ nebo pelagickou hypotézu, kterou různými způsoby zpracovávali *V. Georgiev*, *A. J. van Windekens*, *W. Merlingen* i jiní.⁹⁰

Určitou perspektivu mají spíše hypotézy, v nichž se srovnávají mezi sebou navzájem různá podobně znějící řecká slova, zvláště taková, která nevykazují žádnou uspokojivou indoevropskou etymologii (srov. *E. J. Furnée* 1972). Přitom poskytují dodatečnou pomoc i výsledky po rozluštění lineárního písma B.

Určitý výběr egejských výpůjček, které jsou doloženy již v textech lineárního písma B, poskytuje následující výčet: *ἐλαίφα*, *ἐλαιφον*, *κορίαννον*, *κυπάρισσος*, *μίνθη*, *μόλυβδος*, *σῦκον*, *ἀσάμινθος*, *λαβύρινθος*, *κύπαιρος*, *μάραθρον*, *βασιλεὺς*, *σέλινον*, *Σμινθεὺς*, *σίαλος*, *σῆτος*, *(f)άναξ*, *(f)άστυ*.

Již z tohoto krátkého exkurzu jasně vyplývá, kolik poznatků nám doposud poskytlo rozluštění lineárního písma B. Mykénské texty nám zároveň

⁸⁹ *H. Krahe* 1949.

⁹⁰ *V. Georgiev*, 1966, 110nn., *A. J. van Windekens* 1952, *W. Merlingen* 1955.

pomáhají přesněji z chronologického hlediska klasifikovat raně řecké hláskové jevy, které byly dříve označovány jako „předhistorické jevy“. Plně jsme schopni poskytnout význam tohoto rozluštění, když si budeme vědomi skutečnosti, že z oněch asi 13 století, které leží mezi vstupem Řeků na helladskou půdu kolem r. 2000 a mezi prvními alfabetskými nápisy z 8. stol. př. Kr., máme dnes pod přímou kontrolou zhruba celou polovinu. Přitom v mnohém směru víme leccos i o hláskovém vývoji před rokem 1400 př. Kr. *Michel Lejeune*⁹¹ klasifikoval totiž v roce 1972 neméně než deset předalfabetických hláskových změn jako změny jednoznačně předmykénské (tj. „předlinární“, 8 jako pravděpodobně předmykénské, 2–3 jako změny spadající do doby existence lineárního písma B, 11 jako jednoznačně postmykénské a 6 jako pravděpodobně postmykénské. Chtěl bych zde ukázat Lejeuneův pracovní postup na třech obdobných hláskových změnách, z nichž každá patří k jiné z uvedených skupin — totiž na jazykových osudech antevokálního *s-*, *j-* a *w-*.

Je dobře známou skutečností, že se v mykénštině původní indoevropské *s-* nikde nevyskytuje na začátku slova před následujícím vokálem; to je vidět na mykénském *a₂-te-ro hateron* „jiné, druhé“ (nom./ak. neutra od *hateron*) ze **saterom*, příp. z ještě staršího **sm₂terom*. Počáteční *j-* se v mykénštině objevuje jen příležitostně, např. v *jo-do-so-si jō(s) dōsonsi* „tak budou dávat“ vedle *o-di-do-si (h)ō(s) didonsi* „tak dávají“, zatímco počáteční *w-* je tu ještě téměř zcela pravidelně doloženo, např. ve slově *wa-na-ka wanaks* „vládce, pán“. Takto se jeví zánik počátečního *s-* jako předmykénský a zánik počátečního *w-* jako postmykénský, zatímco ústup počátečního *j-* spadal zřejmě právě do doby dochovaných textů lineárního písma B.

Na tomto místě bych chtěl opět poukázat na svou tabulku A, i když v ní jde jen o schematický přehled: chronologické údaje na levé straně jsou jen velmi přibližné a naznačené hláskové probíhaly často značně nerovnoměrně. Přece jen však můžeme vyvodit z tabulky jeden důležitý závěr: komplex předmykénských hláskových jevů byl tak obsáhlý a jednotlivé hláskové změny byly ve své chronologické dimenzi navzájem tak oddělené, že nejstarší z nich musíme rozhodně klást již do prvních století 2. tisíciletí před Kr.

Jednotlivé fáze nejstaršího, ale již specificky řeckého hláskového vývoje se ztrácejí v nejasných konturách pozdně indoevropské jazykové diferenciaci. Tak se zřejmě v řečtině musely — jak již bylo řečeno — předpokládané indoevropské znělé aspiráty *bh*, *dh*, *gh* velmi brzy změnit (viz tab. A, sl. 1 nahore) v neznělé aspiráty *ph*, *th*, *kh* (např. **bherō* > *pherō* nebo **medhjos* > **methjos*), poněvadž některé jiné, rovněž značně staré hláskové změny již onen zmíněný zánik znělosti předpokládají. V té době totiž, kdy byla ještě v běhu hlásková změna **totjos* > *tos(s)os* (sl. 3 uprostřed), muselo již být původní

⁹¹ M. Lejeune 1972a, 368.

**medhjos* (se znělým *dh*, ve sl. 3 vlevo) změněno v **methjos* (s neznělým *th*), poněvadž se již i toto slovo změnilo v *mes(s)os* se sykavkou *-s(s)-*. Především jsme však dnes schopni několik mimořádně důležitých, již zmíněných hláskových změn, jako zvláště změnu *s > h* (např. **septm*₀ > *hepta*, **genesa* > *geneha*; viz tabulku A, sloupec 2) datovat již do 1. pol. 2. tis. př. Kr.

Pro delší časový úsek mezi uskutečněním hláskové změny *s > h* a mezi dobou existence lineárních textů B svědčí především skutečnost, že se v tomto mezidobí musely realizovat ještě i některé jiné raně mykénské hláskové procesy, především restituce sykavky *s* v morfologických formacích jako *trisi(n)* (myk. ti-ri-ši, dat. plur.), *dōsonsi* (myk. -do-so-si, futurum), *eleutherōse* (myk. e-re-u-te-ro-se, aorist).

Zatímco lze v dimenzi chronologické nalézt některé pevné body i v předmykénském období, chybějí v něm podobné body skoro úplně v dimenzi geografické. Jen tam, kde mykénština vykazuje nějakou inovaci, např. koncovku *-si* na místě původního *-ti*, můžeme v tehdejší řeckém světě počítat s existencí tohoto skutečného nářečního rozdílu. Na jeho základě se pokusil E. Risch⁹² již v roce 1955 (tab. A, sl. 3) zdůraznit rozdíl mezi konzervativní „severní řečtinou“ v pozdější dórsko-aiolské oblasti (se slovesnou formou *pheronti*) a mezi inovativní „jižní řečtinou“ v pozdější íonsko-arkadokyperské oblasti (s progresivnější podobou *pheronsi*). Do téhož jižního hláskového okruhu patřila zřejmě i raná asibilace souhláskových skupin *tj* a *thj* ve slovech **totjos*, **methjos* v rámci zmíněné íonsko-arkadokyperské oblasti.

V této souvislosti je třeba uvést, že tu musíme rozlišovat dva dílčí komplexy raně palatalizačních hláskových změn.⁹³ Starší z nich představovala zmíněná jihořecká asibilace, jejíž platnost byla však geograficky ohraničena, poněvadž k ní došlo právě jen v jižním Řecku, tj. pouze v oné části heladského prostoru, jehož nářeční tradice byly v 1. tisíciletí př. Kr. spojeny s arkadokyperskými a íonskoattickými dialekty. Teprve po uzavření tohoto hláskového jevu se uskutečnil mladší, obecně řecký komplex palatalizačních jevů (srov. tab. A, sl. 4), v jehož průběhu se tentokrát přeměnily v různé palatalizované hlásky všechny zbylé, hlásku „j“ obsahující souhláskové skupiny v rámci celé raně řecké oblasti.

Určité přechodové stadium je zřejmě zachováno v mykénských textech: souhlásková grafická řada *Z-* možná ještě z počátku označovala palatální hlásky *dž* nebo *tš*, zatímco v souhláskové řadě *S-* se již odrážela depalatalizovaná afrikáta *ts*, nebo již sykavka *s(s)*;⁹⁴ V každém případě máme ovšem u raně řeckých asibilací a palatalizací co činit s rozsáhlým komplexem jazykových

⁹² E. Risch 1955, 61–76.

⁹³ E. Risch 1979a, 267–281.

⁹⁴ A. Bartoněk 1987c, 41–48.

jevů, které probíhaly v dlouhém časovém období, jehož dokončení a vyznění nebylo ještě možno v mykénské době v dostatečné míře odhadnout.

Věnoval jsem v předešlé části kapitoly poměrně mnoho pozornosti těmto nejranějším řeckým hláskovým procesům z toho důvodu, abych ukázal, že jsme již i pro časový úsek kolem poloviny 2. tis. př. Kr. opravdu schopni stanovit určité chronologické vztahy u všech těchto vysoce archaických hláskových změn. Přitom naše závěry spočívají jednak na osvědčeném indoevropském jazykovém materiálu, jednak na nových mykénologicky orientovaných úvahách a občas i na jiných faktorech, jako na hodnocení egejského substrátu.

Nejsme prozatím s to stejně důkladně analyzovat všechny předmykénské hláskové procesy. Předmykénského původu bylo určitě splnutí labiovelár s velárami v sousedství samohlásky *u* a před hláskou „j“; srov. na tab. A, sl. 1, mykénský výraz *qo-u-ko-ro g^woukolos* „pasák dobytka“, vzniklý z **g^wouk^wolos* (srov. pozdější *βουκόλος*). Některé další raně řecké hláskové procesy bývají pokládány za mykénské, ale kvůli nedostatečně průhledné mykénské grafice nejsme schopni např. s plnou jistotou dokázat, že mykénský dialekt již pozbyl všechny koncové souhlásky s výjimkou *-r*, *-s*, *-n* a že již neměl slabičné sonanty *r*, *l*, *m*, *n*.

V naší analýze jsme tedy již dospěli do doby kolem r. 1400 př. Kr., kdy se dají raně mykénské (přesněji řečeno protomykénské) změny odlišit od změn čistě mykénských („lineárních“), a zejména postmykénských. Jakožto čistě „lineární“ se dají označit hláskové změny, které se uskutečnily v průběhu používání lineárního písma B, což byly s plnou jistotou jen dva hláskové procesy, totiž shora zmíněná silná tendence ke konečné eliminaci antevokálního a intervokálního „j“ a dále podobná tendence, vedoucí k zrušení vnitroslovní aspirace (viz sl. 2–3 uprostřed).⁹⁵

Především však musíme na tomto místě říci několik slov k nářečnímu zařazení mykénštiny. Prostřednictvím zmíněných asibilací **totjos* > *totsos* > *tosos* a *pherontí* > *pheronsí* vznikla zřejmě v jižní Egeidě již ke konci první poloviny 2. tis. inovační oblast, k níž patřila i mykénština. Že tato oblast byla již v průběhu mykénské doby nářečně dále rozčleněna, je velmi pravděpodobné, ale těžko prokazatelné. Před 35 lety jsem se pokusil prokázat na příkladu tří tvarů řeckého slovesa *pherō*⁹⁶ existenci všech čtyř klasických nářečních skupin řeckého jazyka již za doby mykénské:

⁹⁵ Srov. další pokusy o chronologické zařazení u následujících autorů: *M. Lejeune* 1976, *A. Bartoněk* 1978, *M. Doria* 1979, *A. Bartoněk* 1987.

⁹⁶ *A. Bartoněk* 1972c, 346–360.

	1. sg. akt.	3. plur. akt.	3. sg. med.
proto-ark.-kyp.	<i>pheromen</i>	<i>pheronsi</i>	<i>pheretoi</i>
proto-iónská	<i>pheromen</i>	<i>pheronsi</i>	<i>pheretai</i>
proto-aiolská	<i>pheromen</i>	<i>pheronti</i>	<i>pheretai</i>
proto-dórská	<i>pheromes</i>	<i>pheronti</i>	<i>pheretai</i>

Dnes zůstává jen druhý řádek dostatečně jistý, totiž jihořecké *-si* proti dórskému a aiólskému *-ti* (ačkoliv se mimo slovesné tvary porůznu vyskytuje v mykénských slovech i sufix *-ti*). Koncovka *-mes* v první os. 1. plur. se nyní objevuje ojedinele i v arkadštině. Naopak v aiolštině je — jak se zdá — tvar *-men* bezpečně doložen nejprve ve 3. stol. př. Kr.; vliv attické koiné tu tedy není vyloučen. A iónsko-dórsko-aiolské *-(n)tai* v 3. os. sg./pl. med. se proti původnímu arkado-kyperskému *-toi* zformovalo teprve v době velkých postmykénských převratů a migrací.

Jak už bylo naznačeno, texty lineárního písma B jsou formulovány v zjednodušené podobě úředního jazyka mykénských paláců, který spočíval na určité nadnářeční koiné, která se postupně vytvářela v centrech mykénské kultury do podoby nadnářečního interdialektu, oprostujícího se od místních argolských, pylských, knósských i jiných jazykových zvláštností, jejichž stopy se v mykénských textech objevují jen zřídka. I přes tuto výraznou jazykovou uniformitu můžeme však v jednotlivých lokalitách mykénského světa pozorovat určité jazykové rozdíly:

Tak se například v lineárních textech z Mykén objevuje častěji než na jiných místech lokativní koncovka *-i* v dat. sg. 3. dekl. (po-se-da-o-ni *Poseidā(h)ōni*), a to proti dativní koncovce *-ei*, psané *-e* (po-se-da-o-ne *Poseidā(h)ōnei*). V Knóssu byla pak mimoto již téměř úplně eliminována hláska *h*, jak lze soudit z tamní velmi nízké frekvence znaku A₂, tj. HA (srov. knósské te-tu-ko-wo-a *tetukhwo(h)a* proti te-tu-ko-wo-a₂, tj. *tetukhwoha*, v Pylu).

Náznaky určitých nářečních rozdílů uvnitř jednotlivých lokalit přivedly E. Rische⁹⁷ k vyslovení zmíněné hypotézy o protikladu mezi mykénštinou „normální“, *mycénien normal* (tj. obecně mykénským interdialektem), a mezi pouze jen sporadicky doloženou mykénštinou „speciální“, *mycénien spécial* (tj. místní hovorovou mykénštinou určitého místa, která jen příležitostně pronikala na povrch skrze masivní vrstvu obecně mykénského interdialektu).

⁹⁷ E. Risch 1966.

Nářeční rozdíly bylo možné v mykénském období očekávat i mimo Peloponés a Krétu (viz tab. B na str. 274):

V Attice a na blízkých ostrovech lze již kolem roku 1200 očekávat pozdně mykénskou existenci proto-iónské nářeční skupiny, která se spolu s mykénštinou podílela na jihořecké hláskové změně *-ti(-) > -si(-).

Na severozápadním okraji mykénské civilizační oblasti se již tehdy po nějakou dobu projevovala existence proto-aiolštiny, pro niž byly typické některé další inovace. Přitom však úplné zařazení vzniku aiolštiny až do postmykénského období se nejvíce jeví jako pravděpodobné. Aiolština tvoří nářeční skupinu příliš samostatnou na to, aby se byly mohly její výrazné společné rysy vytvořit až v chaotickém období po pádu mykénské civilizace.⁹⁸

Na druhé straně vykazuje mykénština některé inovace, které se neobjevují v žádném jiném řeckém dialektu; viz např. zmíněné již ko-ri-si-jo *Korinsioi* s asibilovaným *s* v mykénštině proti konzervativnější formě Κορίνθιος, doložené v alfabetské řečtině. To naznačuje možnost, že mykénština neměla žádné přímé pokračování v 1. tis. př. Kr.; viz i za-ku-si-ja *Dzakunsia* proti Ζακύνθια.

Naopak nacházíme jak v arkadštině, tak v kyperštině společné inovace, které v mykénštině úplně chybějí, např. arkado-kyperskou tendenci ke změně *o* v *u* (např. Μιλτιάδου); tato tendence se jeví jako dosti stará a vznikla asi v rámci pozdně mykénské izoglosy, na níž se mykénština sama asi nepodílela. Z toho plyne, že mykénská koiné zřejmě přestala existovat zároveň s pádem civilizace, jíž sama sloužila. Předpokládaná existence místních dialektů pod nánosem mykénské koiné se pak přetvořila v Arkadii a na Kypru do postavení samostatných dialektů, zatímco dialektly z centrální oblasti mykénské civilizace, tj. z Argolidy, Lakónie, Messénie a Kréty, byly překryty dialektly dórských imigrantů.

Novým způsobem se pokusil asi před třiceti lety řešit nářeční začlenění mykénštiny *J. Chadwick*.⁹⁹ Viděl v ní řečtinu vyšších společenských vrstev pozdní doby bronzové (již s mykénskou asibilací *ti* > *si*). Nižší vrstvy mykénského obyvatelstva hovořily prý však i nadále (tj. ve 14./13. stol. př. Kr.) velmi archaickou řečtinou proto-dórského typu. Chadwickova hypotéza tak poskytla možnost obejít se bez tzv. dórského stěhování kolem r. 1200 př. Kr., jehož existence, nebo aspoň jeho význam, je dnes mnoha archeology zpochybňován.

Chadwickova hypotéza však staví lingvisty i před některé zcela nové otázky. Zejména vzniká problém, proč se právě ve *vysoce rozvinutých* centrech mykénské kultury, jako např. v Argolidě, Lakónii a Messénii (kde se před r. 1200 určitě nejvíce používalo mykénské koiné), mluvilo poté v 1. tis. př. Kr. dórsky, zatímco se naopak v méně rozvinutých okrajových oblastech, např. v Arkadii

⁹⁸ Jinak *J. L. García-Ramón* 1975b.

⁹⁹ *J. Chadwick* 1976a, 1976b.

a na Kykladských ostrovech, po pádu mykénské civilizace prosadily nářeční prvky, které byly těsně spojeny s mykénštinou někdejších lineárních B textů. Kromě toho neodpovídá Chadwickovo pojetí progresivního mykénského dialektu s tvarem *pherosi* lingvistické zkušenosti, že se progresivnější jazykové prvky prosazují spíše v nižších vrstvách obyvatelstva, kdežto jazyk vysokého stylu je charakterizován spíše konzervativními rysy.

Podle mého názoru byla asibilace *ti > si* čistě geograficky podmíněný proces, uzavřený kolem r. 1400 v celé jihořecké oblasti. Chadwickem zjištěné archaické elementy lineárního písma B musí být chápány spíše jako odraz velmi úzké iónské nářeční vrstvy, která snad již v době rozkvětu mykénských paláců začala pronikat od severovýchodu na Peloponés, ale zatím jen ve velmi nepatrné míře. Jako celek je tedy zmíněná Chadwickova hypotéza málo průkazná.

Destrukce mykénského světa na konci 13., resp. v průběhu 12. stol. př. Kr., stejně jako masová imigrace Dóřů z heladského severu do středního Řecka i na Peloponés a následující stěhování achajského, iónsko-attického i aiolského obyvatelstva do Malé Asie — to všechno vedlo k rychlému rozpadu předchozích jazykových svazků (viz tab. B). Za poměrně jisté se pokládají následující etnické přesuny v rámci raně řeckého jazykového světa:

1. Příchod achajského obyvatelstva na Kypr brzy po r. 1200; tím došlo ke konečnému oddělení kyperštiny od arkadštiny, příp. pamfylštiny. Nářeční postavení pamfylštiny v jižní Anatolii zůstává i nadále nejasné: vedle achajských elementů je tu doložen i určitý počet dórských jazykových rysů.

2. Přistěhování Dóřů do jižního Řecka spadá teprve do 12., nebo lépe 11. stol. př. Kr.; jejich příchodem nastala na většině Peloponésu (až na Arkadii ve středu poloostrova) i na nejjižnějších egejských ostrovech zcela nová situace.

3. Etnické přesuny se uskutečnily i ve středním Řecku, a to jednak dórská infiltrace přes hory do západní Thessalie a jednak posun staršího aiolského obyvatelstva z východní Thessalie na jih do Boiótie; ten vyvolal v Boiótii značné nářeční míšení.

4. Posun aiolsky a iónsky hovořícího obyvatelstva z východořecké pevniny na východoegejské ostrovy a přilehlé maloasijské pobřeží (v 11. stol. př. Kr.); jeho výsledkem bylo značné nářeční rozrůznění uvnitř někdejšího aiolského a iónského území.

5. Založení četných osad v celém Středomoří a Černomoří vedlo v 8.–6. stol. př. Kr. k dalšímu členění řeckých dialektů:

a) Mnohá řecká nářečí byla vystavena vlivům cizích jazyků, např. na Kypru a v Pamfylii; podle některých badatelů byla dokonce i uvedena typická jihořecká asibilace *ti > si* cizího, snad anatolského původu.

b) Mnohé předdórské dialekty z řeckého jihu byly překryty pozdějšími dórskými dialekty, zůstaly však v nich zachovány pozůstatky předdórského,

zvláště achajského nebo iónského substrátu (viz např. krétský člen určitý *oi* proti obecně dóorskému *toi*).

c) V důsledku zmíněných přesunů byly některé dříve koherentní skupiny obyvatelstva zevnitř rozděleny a nářečně diferencovány. Tím se dostaly četné etnické skupiny do nového sousedství řeckého i neřeckého, a vznikla tak různá nová substrátová či parastrátová nářeční seskupení. Některé dialekty upadly do jazykové izolace, jiné se dostaly do spektra nových jazykových vlivů.

V těchto tzv. „temných staletích“ se uskutečnily nejdůležitější diferenční jevy z přelomu 2. a 1. tis. př. Kr. Některé nářeční inovace zasáhly více nebo méně celý řecký svět (např. odstranění labiovelár), jiné se omezily jen na jediný dialekt, mnohé se uskutečnily v jednotlivých dialektech v různých časových obdobích (např. odstranění fonému *w*, k němuž v řeckém světě docházelo po celé 1. tisíciletí), některé se realizovaly v různých oblastech nezávisle na sobě (např. *pansa* > *παῖσα* na Lesbu, v Kyréně i jinde) a jiné zase měly zcela odlišné výsledky i v příbuzných dialektech (např. náhradní dloužení a vokalické stahování).

Tak v Thessalii a na Lesbu vykazuje attické sloveso *κτείνω* „zabývám“ geminaci *κτέιννω*, avšak v Boiótii náhradní dloužení *κτήνω*. Anebo Thessalie a Lesbos mají attickou formu *δικάζω* „soudím“ proti boiótské geminaci *δικάδδω*. Či proti attickému a eubojskému *ἐρέττω* „vesluji“ stojí východoiónské *ἐρέσσω*, což obojí vzniklo ze staršího **eretjō* > **eretsō*.

Zajímavá byla i cesta vedoucí k odstranění mykénských labiovelár (tab. A, sl. 1 dole):

1. O první, předmykénské fázi, v níž zanikly labioveláry v sousedství *u* a (*j*), byla zmínka již výše.

2. Ve druhé fázi pak došlo k jejich palatalizaci a dentalizaci před následujícím *e* a částečně rovněž *i* (srov. např. *πέντε* „pět“ z **penk^we* nebo *τίς* „kdo“ z **k^wis*), ale tato fáze byla natolik slabá, že se neuskutečnila v aiolských nářečích na severu a v kyperštině na jihovýchodě.

3. Tím se stalo, že ve třetí fázi byly odstraněny všechny zbylé labioveláry všeobecnou labializací; tak máme nakonec — vedle attického *τέτταρες* „čtyři“ a iónského *τέσσαρες* či dóorského *τέτορες* — v řadě dalších řeckých dialektů toto slovo doloženo s náslovným *p*-: viz boiótské a thessalské *πέτταρες*, lesbické *πέσυρες* a homérské *πίσυρες*.

Zmíněné změny v oblasti řeckých souhlásek, které vedly k výrazné redukci počtu konsonantických fonémů (kromě labiovelár zmizely i hlásky *j*, *h*, *w*), byly v postmykénských stoletích doprovázeny důležitými posuny i v subsystému dlouhých vokálů (zejména v souvislosti s různými typy náhradního dloužení a vokalických kontrakcí); viz tab. C na str. 275).¹⁰⁰

¹⁰⁰ Srov. A. Bartoněk 1966 a 1972, především str. 87.

Aby se hláskový systém pod zvýšenou zátěží některých dlouhých vokálů nevymkl z rovnováhy, vznikl v celé řadě dialektů nový, zavřenější pár dlouhých \bar{e} -ových a \bar{o} -ových fonémů, čímž se starší, z pěti dlouhých vokálů se skládající systém změnil v nový, obsahující sedm vokálů. Nyní bylo možno rozlišit ve výslovnosti sekundární, zavřenější \bar{e} -/ \bar{o} - vokály (např. v εἰμί, βουλά/βουλή) od primárních, otevřenějších vokálů (např. v ἔθηγε, ἔδωκε).

Tato inovace (srov. tab. D na str. 276, zejména v oblasti ohraničené liniemi 1 a 2) se uskutečnila v rámci jediné systémové izoglosy na souvislém území, které se rozkládalo od dórského severozápadu přes Korintskou šíji, Attiku a Kykladské ostrovy až do Malé Asie. Dórské dialektly se takto rozčlenily do tří skupin:

a) do tzv. skupiny *přísně dórské* (Doris severior) s pěti dlouhými vokály (lakónština, messénština, krétština aj.),

b) do tzv. skupiny *mírně dórské* (Doris mitior) se sedmi dlouhými vokály (korintština, megarština, východní argolština, severozápadní řečtina), které tuto důležitou inovaci prodělaly společně s íónsko-attickými dialektly,

c) do tzv. Doris media se sedmi dlouhými vokály, avšak s omezením nového dlouhého \bar{e} -/ \bar{o} - fonému na samohláskové kontrakce a na tzv. třetí náhradní dloužení (západní argolština a ostrovní dórstina; srov. tab. C na str. 275).

Takto vzniklá inovace byla hnací silou v dalším vývoji řeckého vokalizmu v průběhu celého 1. tisíciletí před Kr. Intenzivního rozvoje se jí dostalo hlavně ze strany mladších typů náhradního dloužení, např. u typu **pansa* > *pāsa* a **ksenwos* > *ksēnos*. Toto všechno s celou řadou dalších, často jen jedno-nářečních změn poskytuje na počátku 1. tis. před Kr. onen obraz řeckého nářečního světa, který známe z klasického období řeckého jazykového a literárního vývoje — od inovačních dialektů (jako byla íónština) k nejkonzervativnějším (jako byla východní thessalština), anebo od velmi výrazně se odlišujících svérázných nářečí (jako byla střední krétština nebo elejština) až po nářečí jen nepatrně se od jiných lišící (jako byla megarština).

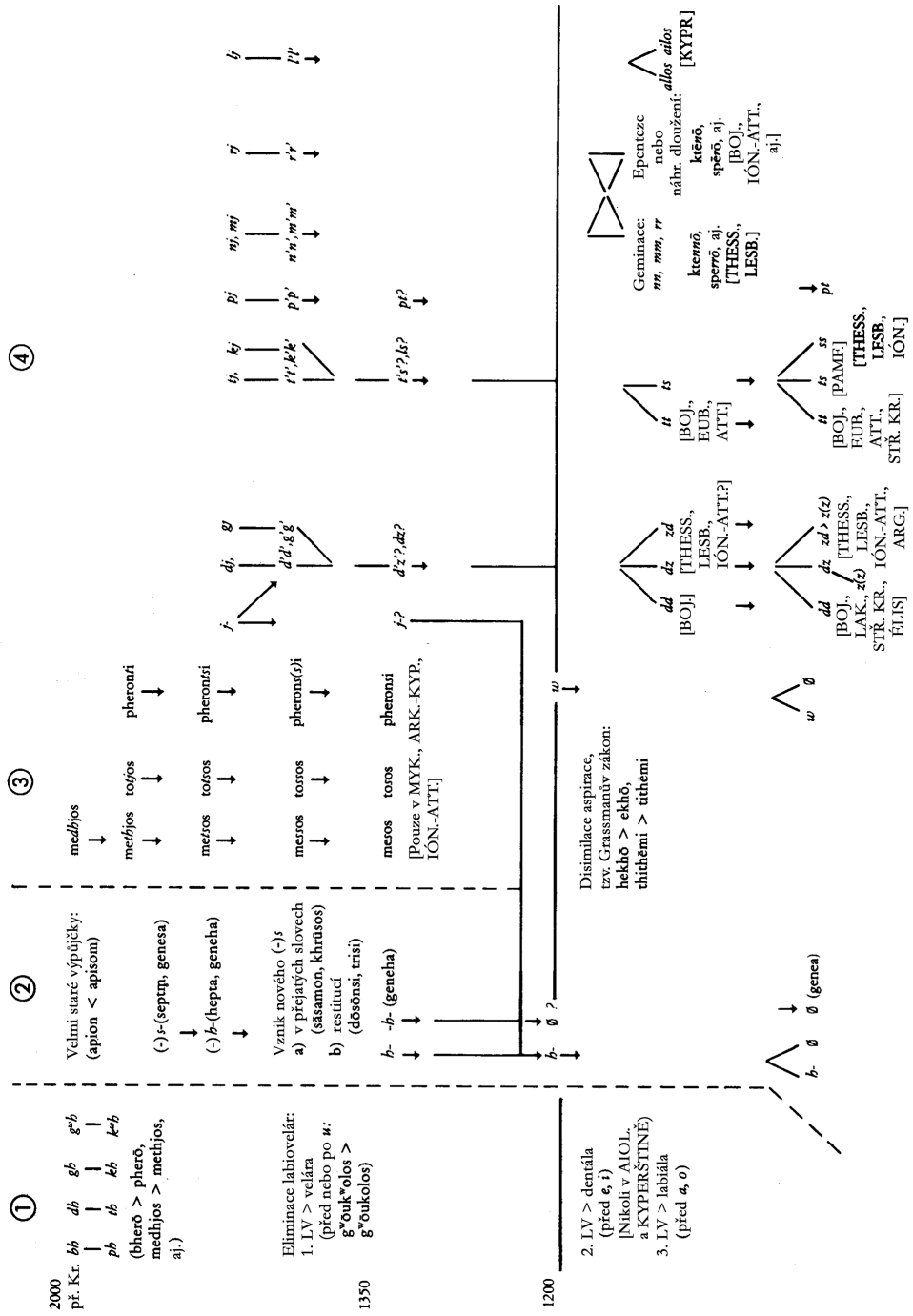
V našem přehledu předalfabetického nářečního vývoje se vždy pokoušíme vztahovat jednotlivé jazykové jevy k určitému časovému období. Různé datovatelné události nám přitom pomohly vypracovat užitečnou síť konkrétních chronologických dat: Sem patří např. příchod Řeků do jejich pozdějších sídel kolem r. 2000, jejich velký kulturní rozkvět od 16. století, kdy do řeckého jazyka začaly pronikat velmi důležité výpůjčky z jiných jazyků, dále zničení mykénských paláců kolem r. 1200, poté velká postmykénská stěhování v 11. a 10. stol. a nakonec vznik nejstarších alfabetických nápisů v průběhu 8. a 7. stol. Tato archeologická a historická data představují chronologickou oporu pro naše začleňování

nejdůležitějších hláskových změn a na tomto základě byl pořízen i náš nástin periodizace řecké jazykové prehistorie (srov. tab. E na str. 277).¹⁰¹

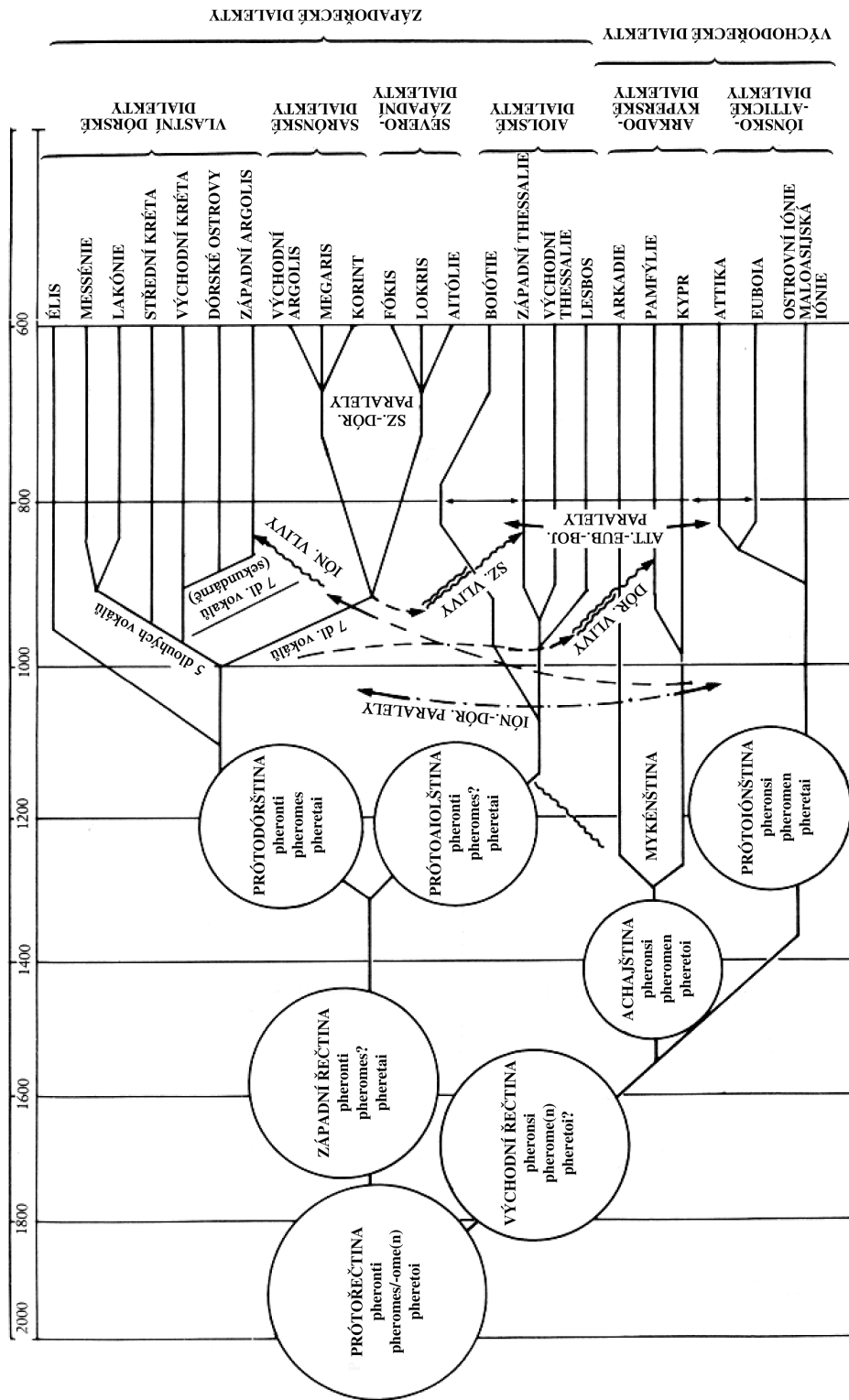
Rozčlenili jsme v ní rané dějiny řeckého jazyka do tří hlavních období a každé z nich jsme rozdělili do dvou dílčích úseků. Jako východisko jsme zvolili dobu nejstarších písemných památek pořízených v řecké abecedě a odtud jsme sledovali raně řecký vývoj zpět až do období příchodu Řeků na jih Balkánského poloostrova — přičemž jednotlivé fáze označujeme ve zpětném sledu, počínajíce od písmene Z. Některé z nejstarších doložených řeckých jevů, zařazených sub X 2, se však pravděpodobně udály ještě před příchodem Řeků na řecké území.

¹⁰¹ A. Bartoněk 1983e.

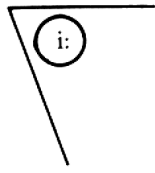
D. Appendix: Mapky a diagramy

Tab. A.: Schematický přehled raně řeckých souhláskových změn.

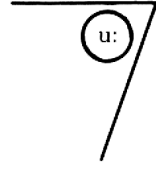

Tab. B: Schéma vydělení klasických řeckých dialektů.

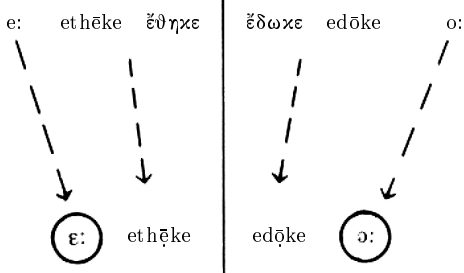

Přeměna 5-fonémového dlouhovokálického systému na 7-fonémový se udála:

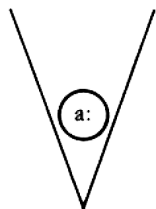
- 1) v iónsko-attické oblasti
(s dalšími hláskovými změnami:
10./9. stol.: $\bar{a} > \bar{\alpha} > \bar{\epsilon}$ [jen v Att.]
6. stol.: $\bar{u} > \bar{\upsilon}$ [nikoli v Eub.]
4. stol.: $\bar{o} > \bar{\omega}$),
- 2) v sarónské oblasti (Korint, Megara a vých. Argol.),
- 3) v severozápadních dialektech (Fók., Lokr., Aitol.),
a po provedení 1., 2., příp. i 3. náhradního dloužení,
také
- 4) v záp. argolštině a ostrovní dórštině [mimo Krétu].

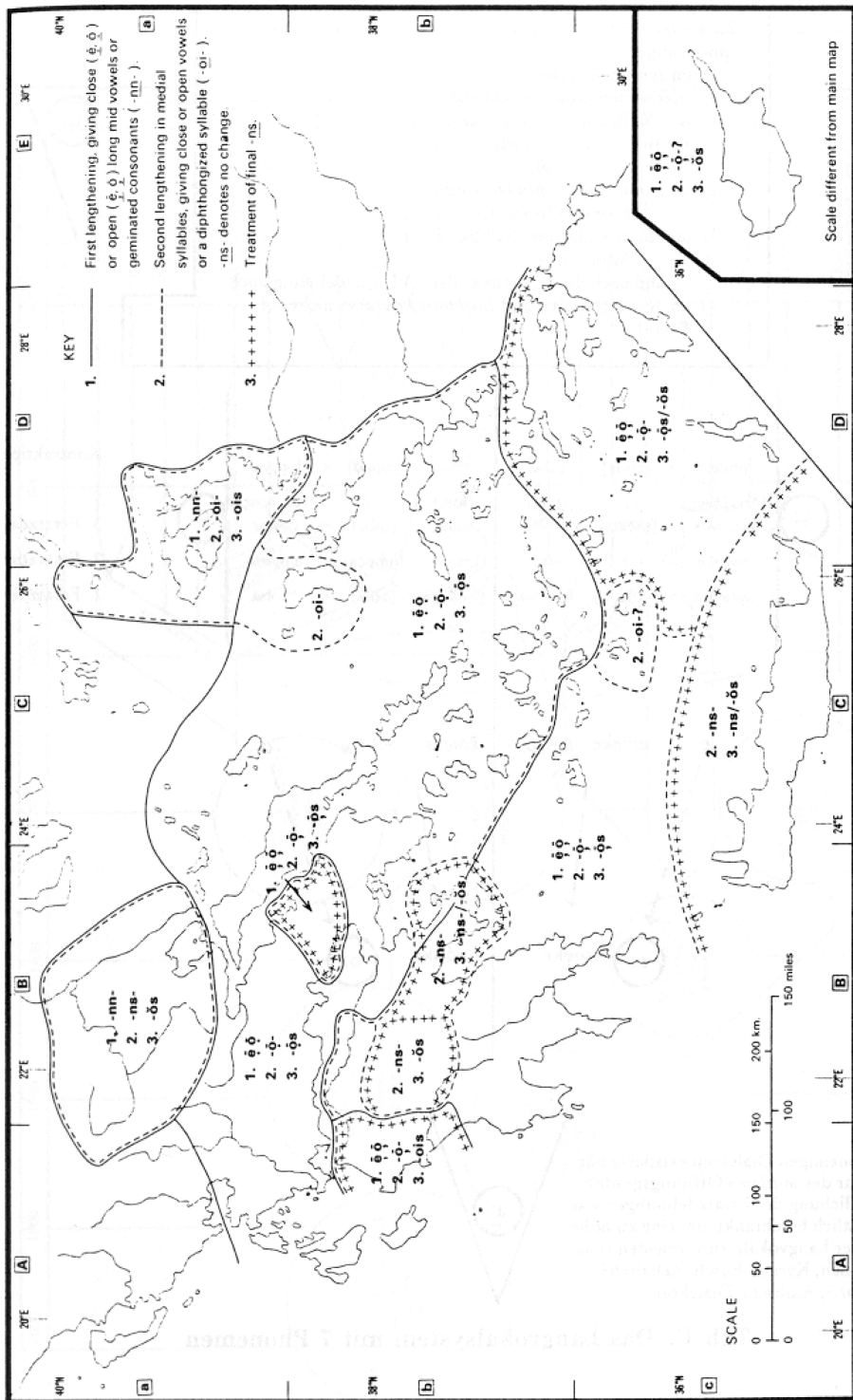
ⓔ:	philee > [philē] φίλει (att. ξένος) (ión.) ksenwos > [ksēnos] ξένος -en (+)s > [-ēs] -εις ophelnō > [ophēlō] ὀφείλω	}	ἵππου [hippō] < hippoo (ión.) (att. ὄρος) οὔρος [ōros] < orwos ἵππους [hippēs] < hippons βουλή/ά [bolā] < bolsā	Ⓞ:	Stahování 3. náhr. dloužení 2. náhr. dloužení 1. náhr. dloužení
----	---	---	---	----	--

V 5-fonémových dialektech byl jen jeden \bar{e}/\bar{o} -ový pár na středním stupni artikulace; uskutečnění náhradního dloužení bylo zde omezeno, aby se zamezilo přílišnému přetížení dlouhých vokálů (Lak., Mess., Kréta, Kyréné, Élis, Achaiá, Arkadie, Kypr?, aiolské dialekty).

Tab. C: Systém dlouhých vokálů se sedmi fonémy.

Map 29. The Greek dialects: isoglosses of the First and Second Compensatory Lengthenings.

Tab. D.: První a druhé náhradní dlužení (podle Hainswortha, *Cambridge Ancient History* III 1, 863).

Fáze Z: Postmykénská předalfabetická fáze 1200–750/700

- Z2: V této fázi, která následovala po skončení velkého postmykénského stěhování se řecké dialekty přetvořily do podoby, které byly pro ně typické v alfabetském období. Pro tuto fázi je charakteristická bohatá rozmanitost hláskových změn — od těch, které proběhly jen v ojedinelých dialektech, až po ony, které se uskutečnily v rozsáhlejších nářečních komplexech, i když ne vždy se stejnými hláskovými výsledky.
- Z1: Pro tuto fázi jsou typické některé důležité změny, k nimž došlo v průběhu velkého postmykénského stěhování, např. zánik labiovelár a vznik nového zavřeného páru samohlásek — \bar{e}/\bar{o} severodórských a iónsko-attických dialektů ($\bar{e}mi < *esmi$).

Fáze Y: Mykénská fáze v období existence lineárního písma B (1450?–1200)

- Y2: Vlastní fáze lineárního písma B se kryje s obdobím doložených lineárních B textů (1380–1200). Skutečné jazykové jevy se pod touto mykénskou koiné sotva dají rozeznat — s výjimkou několika ortografických kolísání ($jo-/o-$; a/a_2).
- Y1: „Protolineární fáze“ je charakterizovaná tím, že z některých nepravidelností v sy-labáři lineárního písma B můžeme soudit na některé „raně lineární“ hláskové změny, které se realizovaly nejpozději na začátku 14. století ($pje > pte$).

Fáze X: Předřecká („předlineární“) fáze na řecké půdě (2200/2000–1380)

- X1: „Předlineární“ fáze, která následovala po hláskové změně $(-)s > (-)h$. Srovnání dvou typů raně řeckých přejatých slov
- a) se zachovaným s na jedné straně (např. *khṛūsos* „zlato“, *Salamis*) a
- b) bez s na druhé straně (např. *apion* $< *apisom$ „hruška“, srov. lat. *pīrum*) umísťuje hláskovou změnu $s > h$ do první poloviny druhého tisíciletí. Celá řada důležitých předlineárních hláskových jevů je mladší než tato hlásková změna, totiž:
- závěrečná fáze a asibilace $*totjos > *totos > tos(s)os$;
 - obnovení intervokálního s v některých specifických morfologických kategoriích (srov. myk. *trisi* v dat. pl., *dōsonsi* v aktivním futurum, *eleutherōse* v aktivním aoristu).
- X2: „Předlineární fáze“, která předcházela před změnou $(-)s > (-)h$. Starší než zmíněná hlásková změna byly např. tyto jazykové jevy:
- vokalizace sonant η, η (srov. myk. *hateron* $< *saterom < *sm̥terom$);
 - vznik protetických vokálů.
- Starší než počáteční fáze asibilace (viz X1) byl posun znělých aspirát bh, dh, gh g^wh v neznělé aspiráty ph, th, kh, k^wh , např. $*medhjos > *methjos > *metsos > mes(s)os$.

Tab. E: Hlavní období raně řeckého jazykového vývoje.

